

Στο Φ. Τσιμπιρίδου, Δ. Σταματόπουλος (Επιμ.). Οριενταλισμός στα Όρια, Από τα Οθωμανικά Βαλκάνια στη Σύγχρονη Μέση Ανατολή, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, 2008.

Επικοινωνώ ντας με τον ‘Άλλο’

ή Κατανώ ντας τον ‘Εαυτό’: Έλληνες και Τούρκοι

(Ηρακλής Μήλλας)

Εθνικοί προσδιορισμοί όπως ‘Έλληνες’ και ‘Τούρκοι’ είναι σχετικά σύγχρονοι. Απέκτησαν εγκυρότητα με τη συγκρότηση του έθνους-κράτους και πλέον αποτελούν εννοιολογικά εργαλεία με τα οποία τα ‘έθνη’, δηλαδή οι ομάδες ανθρώπων που φέρουν κάποια κοινή ταυτότητα, επεξηγούν και κατανοούν το περιβάλλον τους, το παρελθόν και το παρόν τους, τον εαυτό τους και τον Άλλο, σκέπτονται, κρίνουν και τελικά παίρνουν τις αποφάσεις τους και δρουν.

Αλλά η κάθε εθνική ομάδα περιορίζεται σε μια δική της ερμηνεία σχετικά με την ζωή ή την αλήθεια. Χωρίς βέβαια να υποψιάζεται καν ότι η αλήθεια θα μπορούσε να είναι περισσότερες από μία, και μάλιστα για κάποιους άλλους πολύ διαφορετική από τη δική της. Η σχετικότητα της αλήθειας εκλαμβάνεται από πολλούς σαν μια απειλή που μας αφαιρεί τη σιγουριά της επιβεβαίωσης και μας αφήνει έκθετους σε ένα κόσμο χωρίς μια στέρεη πραγματικότητα. Σαν να βρισκόμαστε πλέον μέσα σε ένα χάος. Ενώ το ‘εθνικό’ περιβάλλον είναι ένα καταφύγιο όπου ο πολίτης βρίσκει την καθημερινή επιβεβαίωση των απόψεών του. Μέσα σε αυτή την συνετή και συνεχή κατάφαση αναπαράγεται η πραγματικότητά μας.

Τι γίνεται όμως όταν έρθουμε σε επαφή με τον Άλλο, δηλαδή με ένα μέλος μιας άλλης εθνικής ομάδας που πιστεύει σε ένα ‘άλλο θεό’; Με τον καθ’ ημάς ανατολίτη π.χ.; Η επικοινωνία και ο διάλογος θυμίζει την Βαβυλωνία του Κ. Βυζαντίου, μόνο σε μορφή δράματος αυτή τη φορά αφού συχνά συνοδεύεται και με βίαιες συγκρούσεις. Πολλές εθνικές διαμάχες πηγάζουν από ‘παρεξηγήσεις’ στο επίπεδο της επικοινωνίας. Οι αυτονόητες αλήθειες μας δεν αγγίζουν τον Άλλο. Ούτε η δικές του εμάς. Τα παραδείγματα είναι πολλά και τα βιώνουμε συχνά ως συγκρούσεις στο διεθνή χώρο.

Όταν ψύχραιμα αναλύσουμε και ταξινομήσουμε τις διαφορές μας βλέπουμε ότι διαφέρουμε όχι μόνο στα αποτελέσματα των συλλογισμών μας, αλλά βασικά στις παραδοχές που έχουμε κάνει, ασυνείδητα, πριν καν ξεκινήσουν οι σκέψεις μας. Βέβαια σπάνια κάποιος αναλύει τις διαφορές που έχει με τον Άλλο. Συνήθως αυτό που κάνει είναι να προσπαθήσει χωρίς επιτυχία να πείσει τον Άλλο ή τους τρίτους ότι έχει δίκιο. Αυτό δεν κάνουν στις μέρες μας οι λαοί που συγκρούονται στη Μέση Ανατολή, στην Ασία και στη γειτονιά μας στα Βαλκάνια; Οι διαφορές και οι παρεξηγήσεις όμως παραμένουν στο χώρο της ιστοριογραφίας, δηλαδή του παρελθόντος, και της πολιτικής, δηλαδή της καθημερινότητας.

Προβλήματα επικοινωνίας

Μου δόθηκε πολύ συχνά η ευκαιρία να παρατηρήσω Έλληνες και Τούρκους να προσπαθούν να επικοινωνήσουν, να συζητήσουν και να επιλύσουν διμερή προβλήματα. Πολιτικοί, διπλωμάτες, ακαδημαϊκοί, δημοσιογράφοι, συγγραφείς, καλλιτέχνες, οικονομικοί παράγοντες αλλά και απλοί πολίτες, σχεδόν πάντα σε κάποιο σημείο και ειδικά όταν έθιγαν ορισμένα από τα λεγόμενα 'εθνικά θέματα', προέκυπτε ένα αδιέξοδο. Κάπου η επικοινωνία αντιμετώπιζε ανυπερέβλητα εμπόδια. Οι συμβαλλόμενοι ένιωθαν να προβάλλει μια ηλεκτρισμένη ατμόσφαιρα. Από κάποιο σημείο και μετά η υπενθύμιση ενός γεγονότος αλλά και η χρήση μιας απλής λέξης προκαλούσε εκρήξεις.

Τι προκαλούσε την όξυνση εφόσον σχεδόν πάντα υπήρχε εκατέρωθεν η θέληση κάποιου συμβιβασμού; Πιστεύω ότι την όξυνση την προκαλούσε αν όχι τόσο αυτά που εκφραζόταν αλλά οι παραδοχές της κάθε πλευράς οι οποίες γίνονται αντιληπτές από την άλλη. Και οι παραδοχές προδιδόταν με τη χρήση μιας αθώας λέξης, μιας φράσης ακόμα και μιας χειρονομίας. Ταξινομώντας τα πεδία που προκαλούσαν τις εκρήξεις κατέληξα σε μια λίστα από 'λάθη', ή αλλιώς, από επικίνδυνες επιλογές οι οποίες προκαλούσαν την όξυνση και εμπόδιζαν την επικοινωνία. Στην ουσία δεν ήταν λάθη αλλά ένας διαφορετικός εθνικός τρόπος σκέψης που δεν μπορούσε να γίνει αποδεκτός από την άλλη πλευρά. Οι παραδοχές της μιας πλευράς αποτελούσαν κάποιο είδος απειλής για την άλλη.

Μερικά παραδείγματα θα βοηθούσαν. Ακόμα και απλά τοπωνύμια π.χ., συχνά αποτελούν πρόβλημα. Παραθέτω ένα χωρίο από το (σκωπτικό) βιβλίο μου Τι Πρέπει Τι Δεν Πρέπει, Οδηγός συμπεριφοράς για καλύτερες ελληνοτουρκικές σχέσεις.

Οι τοπωνυμίες είναι ένα περίπλοκο θέμα. Ένα γράμμα που ταχυδρομείται από την Τουρκία προς την Ελλάδα συνήθως δεν γίνεται αποδεκτό από τις ελληνικές ταχυδρομικές αρχές και επιστρέφεται με μια σφραγίδα που λέει «άγνωστη διεύθυνση» αν στο φάκελο αναγράφεται ο όρος Yunanistan αντί Greece. Αυτό συμβαίνει ακόμα και αν με σαφήνεια δηλώνεται η πόλη, π.χ., η Αθήνα, και διευκρινίζεται η χώρα επίσης και ως «Hellas» ή «Greece». Η λογική είναι ότι οι ελληνικές αρχές αντιδρούν (με βάση την αρχή της αμοιβαιότητας) στην άρνηση της τουρκικής πλευράς να αποδεχτεί τη χρήση της λέξης «Κωνσταντινούπολη».

Τα ελληνικά διαβατήρια δεν περιλαμβάνουν την Κωνσταντινούπολη σαν τόπο γέννησης κάποιου, εφόσον ο όρος θα προκαλέσει προβλήματα στον κάτοχο αυτού του ταξιδιωτικού εγγράφου όταν θα πάει στην Τουρκία. Μπορεί να μη γίνει δεκτός στη χώρα. Η λύση, εφόσον οι ελληνικές αρχές δε δέχονται να γράψουν τη λέξη Ισταμπούλ, είναι να αναγράφεται μια περιοχή, μια συνοικία της Πόλης. Ένας Τούρκος δεν παίρνει βίζα για να έρθει στην Ελλάδα αν στο διαβατήριό του αναγράφεται σαν χώρος γεννήσεως Gümülcine αντί της ελληνικής ονομασίας Κομοτηνή. Υπάρχουν πολλά παραδείγματα αυτής της ευαισθησίας. Θα πρέπει να γίνει αντιληπτό ότι χρησιμοποιούνται διάφορα ονόματα για τις ίδιες περιοχές: Χίος / Sakiz, Αλεξανδρούπολη / Dedeağaz, Ξάνθη / İskeçe, Πέρα / Beyoğlu, Βόσπορος / Boğaziçi, Μακροχώρι / Bakırköy, Ίμια / Kardak, κ.ά.

Πολλά ονόματα εκλαμβάνονται σαν αναθέματα και σαν προκλήσεις. Ομάδες ανθρώπων αντιδράσανε έντονα και βγήκαν στους δρόμους στην Ελλάδα όταν διαδόσεις ήθελαν μια λεωφόρο της Θεσσαλονίκης να μετονομάζεται σε «Μουσταφά Κεμάλ», όπως και αντίστοιχα στην Τουρκία όταν ο Οικουμενικός Πατριάρχης έφτασε σε ένα τουρκικό λιμάνι της Μαύρης Θάλασσας με ένα πλοίο που έφερε το όνομα «Βενιζέλος». Υπάρχουν διαφορετικά ονόματα για πολλές περιοχές: Νοτιοανατολική Τουρκία / Κουρδιστάν, Μακεδονία / Fyrom ή Σκόπια, Τουρκική Δημοκρατία της Βόρειας Κύπρου / Το ψευδοκράτος του Ντενκτάς ή τα κατεχόμενα, Περιοχή Ανατολικής Μαύρης Θάλασσας / Πόντος, Ανατολία (Anadolu) / Μικρά Ασία, κ.ά. Κάποιος φίλος μου αφηγήθηκε πως βρέθηκε σε ένα χωριό στη Μικρά Ασία όπου οι κάτοικοι του ήταν εξισλαμισθέντες Ρωμιοί οι οποίοι επέλεξαν αυτήν τη λύση για μη φύγουν από την πατρίδα τους με την ανταλλαγή του 1923. Το νέο όνομα του χωριού ήταν Öztürkler Mahallesi που σημαίνει «γειτονιά των πραγματικών Τούρκων». Το αεροδρόμιο 'Ελληνικό' στην πραγματικότητα ιδρύθηκε σε μια περιοχή που ονομαζόταν 'Χασάνι'. Οι τοπωνυμίες έχουν άμεση σχέση με κριτήρια εθνικής κυριαρχίας.

Είναι όμως σχεδόν αδύνατο ο απόλυτος εξαγνισμός του Άλλου από τα αμφισβητούμενα ονόματα. Ακόμα και οι πρωθυπουργοί των δύο χωρών λίγα χρόνια πριν είχαν ονόματα που ανήκαν στον Άλλο: ο Έλληνας Κ. Καραμανλής (Karaman) και ο Τούρκος Α. Μεντερές (Μέανδρος). Πολλοί Έλληνες, για ιστορικούς λόγους, έχουν τουρκικά επώνυμα.

Η αποστροφή σε ονόματα δεν είναι πάντα του ίδιου μεγέθους. Οι Τούρκοι δυσανασχετούν με τον όρο Τουρκοκρατία που χρησιμοποιούν οι Έλληνες όταν αναφέρονται στην Οθωμανική κυριαρχία. Πάντως το αντέχουν. Αλλά απεχθάνονται το «Κωνσταντινούπολη» περισσότερο από ότι οι Έλληνες το Yunanistan. Ο Dario Moreno λατρεύτηκε στην Τουρκία με το τραγούδι του «Istanbul, Not Konstantinopolis». Λίγα χρόνια πριν οι εκδότες ενός καλλιτεχνικού περιοδικού διώχθηκαν στην Τουρκία επειδή χρησιμοποίησαν το Konstantiniye, ένα παλαιό όνομα της Πόλης, για το όνομα του περιοδικού τους.

Και οι δύο πλευρές με μεγάλο πάθος αλλάζουν όσο μπορούν τις τοπωνυμίες που θυμίζουν τον Άλλο. Στην Τουρκία το νησί Ίμβρος έχει γίνει Gökçeada και το Τουρκολίμανο του Πειραιά έχει γίνει Μικρολίμανο. Εκατοντάδες τοπωνυμίες έχουν αλλάξει και η διαδικασία συνεχίζεται. Η ειρωνεία είναι ότι η προσπάθεια είναι αδιέξοδη. Τα «Βαλκάνια» είναι Τουρκική λέξη και η Ισταμπούλ προέρχεται, σύμφωνα με μια πειστική ετυμολογία, από τα ελληνικά.(στην Πόλη).

Μια κοινή ιστορία που διχάζει

Τα τοπωνύμια όμως είναι ένα σχετικά πιο απλό θέμα από άλλες αναστολές που φωλιάζουν στο υποσυνείδητό μας. Τα προβληματικά «ονόματα» θα μπορούσαν να καταγραφούν και με συναίνεση να αποφασιστεί μια κοινή αποδεκτή τους χρήση. Το παρελθόν όμως αποτελεί ένα μεγαλύτερο πρόβλημα. Κάθε έθνος εκλαμβάνει την «ιστορία» τόσο διαφορετικά που θα μπορούσαμε να ορίσουμε τα έθνη ως ομάδες ανθρώπων που έχουν μια ιδιότυπη ερμηνεία του παρελθόντος. Όσοι συμφωνούν σε μια συγκεκριμένη ερμηνεία του παρελθόντος αποτελούν και ένα έθνος. Δεν υπάρχει συναίνεση για το παρελθόν όταν υπεισέρχονται διαφορετικές εθνικές ταυτότητες. Όσοι διαφωνούν σημαίνει ότι διακηρύττουν και μια άλλη ιδεολογική και/ή εθνική ταυτότητα.

Δύο παραδείγματα σχετικά με την σχετικότητα της ερμηνείας του παρελθόντος θα ήταν χρήσιμα. Μια μελέτη σχετικά με το πώς σαράντα περίπου χώρες ερμήνευσαν και παρουσίασαν τη Γαλλική Επανάσταση του 1789 στα σχολικά βιβλία της χώρας τους είναι αποκαλυπτική. Γεγονότα τόσο γνωστά, που συνέβησαν μόλις διακόσια χρόνια πριν στο κέντρο της Ευρώπης και μπρος τα μάτια τόσων μαρτύρων ερμηνεύονται με διαμετρικά αντίθετο τρόπο. Για άλλους η επανάσταση είναι μια θετική εξέλιξη και για άλλους μια συμφορά. Η κάθε πλευρά επιλέγει μια άλλη πτυχή των γεγονότων και προβάλλει αυτήν. Στην ουσία η κάθε πλευρά 'βλέπει' αυτό που χρειάζεται και θέλει να δει (Riemenschneider).

Μια άλλη μελέτη σχετικά με τα ελληνικά και τουρκικά σχολικά βιβλία μας αποκαλύπτει ότι τα ιστορικά γεγονότα που η μια πλευρά παρουσιάζει ως θετικά η άλλη τα εκλαμβάνει ως αρνητικά. Η ψυχική διάθεση και η ερμηνεία διαφέρουν ανάλογα με την εθνική ταυτότητα (Κουλλαπής). Το φαινόμενο, δηλαδή ο τρόπος που εκλαμβάνει το εθνικό παρελθόν διαφορετικά η κάθε πλευρά δεν περιορίζεται μόνο στα σχολικά βιβλία αλλά σε όλη σχεδόν την ιστοριογραφία. (Μήλλας 2001 σ.311-327, 2002β, 2006).

Η ελληνική και η τουρκική «άποψη» για το παρελθόν θα μπορούσαν να παρουσιαστούν σχηματικά ως δύο απλοί μύθοι (Μήλλας 2002). Αυτές οι δύο εθνικές επιχειρηματολογίες μπορεί να θεωρηθούν και σαν το πλαίσιο μέσα στο οποίο συντηρείται η εθνική ταυτότητα. Οι 'μύθοι' θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν και ως παράδειγμα (paradigm), μεταφορά, εθνικός λόγος, (νοερό) εθνικό παρελθόν και/ή εθνική ταυτότητα, παραστάσεις σχετικά με τον Άλλο, εθνική «συνείδηση», κοσμοθεωρία (weltanschauung), κ.ά. Στην ουσία αυτό που έχει σημασία δεν είναι το όνομα αλλά η ύπαρξη και η λειτουργία αυτών των μύθων στο χώρο των εθνικών αντιλήψεων.

Ο ελληνικός μύθος θα μπορούσε να είναι ο εξής: Εμείς είμαστε οι Έλληνες και αποτελούμε ένα έθνος. Υπάρχουμε χωρίς διακοπή εδώ και πολλές χιλιάδες χρόνια. Έχουμε δημιουργήσει μεγάλους πολιτισμούς (Αρχαία Ελλάδα, το Βυζάντιο και το Νέο-ελληνισμό). Από αυτήν την άποψη είμαστε μοναδικοί και υπέροχοι. Τώρα, αν το παρόν μας μεγαλείο δεν είναι και τόσο ευκρινές, αυτό συμβαίνει λόγω του Άλλου. Οι Τούρκοι, αυτοί που είναι τόσο διαφορετικοί από μας, είναι ένα ασιατικό και βάρβαρο έθνος. Ο χαρακτήρας τους επιβεβαιώθηκε από την ιστορία: κατάκτησαν τα εδάφη μας, κατέστρεψαν τη χώρα μας (το Βυζάντιο), μας υποδούλωσαν πολλούς αιώνες. Υποφέραμε πολλά. Τελικά, χύσαμε το αίμα μας και απελευθερωθήκαμε. Αλλά οι ίδιοι οι Τούρκοι έχουν υπό την κατοχή τους τα ελληνικά εδάφη στη Μικρά Ασία, στην Κωνσταντινούπολη και στην Κύπρο, απειλούν την κυριαρχία μας στο Αιγαίο και στη Θράκη και κακομεταχειρίζονται την εθνική μας μειονότητα στην Πόλη. Μας μισούν επειδή ξέρουν ότι είναι οι εισβολείς. Εμείς είμαστε οι αυτόχθονες αυτών των εδαφών. Η «Δύση» δεν μας βοηθά, όπως ποτέ δεν το έχει πράξει, επειδή τη συμφέρει να συμμαχεί με την Τουρκία λόγω της στρατηγικής θέσης της και επειδή η Καθολική / Προτεσταντική δύση δεν μας συμπαθεί. Για αυτόν το λόγο οι δυτικοί προσποιούνται ότι δεν κατανοούν τα προβλήματά μας και τις πιέσεις που αντιμετωπίζουμε. Δεν μας υποστηρίζουν π.χ., στη διένεξη που έχουμε στα θέματα του Αιγαίου και της Κύπρου.

Ο τουρκικός μύθος θα μπορούσε να είναι ο εξής: Σωστά, ήρθαμε από την Ασία, αλλά

ζήσαμε εδώ και αιώνες στην Ευρώπη. Όταν δε ήρθαμε συναντήσαμε τα ερείπια μιας αυτοκρατορίας. Κατ' αρχάς αυτή η αυτοκρατορία δεν ήταν ελληνική αλλά Ρωμαϊκή. Οι αξιώσεις των νεοελλήνων δεν ευσταθούν. Δεν είναι η ίδια φυλή ή το ίδιο έθνος με τους αρχαίους λαούς. Με άλλα λόγια οι Ίωνες και οι Βυζαντινοί δεν είναι «οι ίδιοι» με τους νεοέλληνες. Οι εδαφικές αξιώσεις των νεοελλήνων δεν δικαιολογούνται. Εμείς τους φερθήκαμε τόσο καλά κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας και αυτή η διοίκηση ήταν ευεργετική για αυτούς. [1] Οι Τούρκοι απέδειξαν την καλή τους θέληση και απροκατάληπτη συμπεριφορά τους απέναντι των Άλλων. Ζήσαμε μαζί, τόσο κοντά ο ένας στον άλλο, μέσα σε ένα ευεργετικό τουρκικό κράτος επί αιώνες. Αυτοί δεν θέλησαν να ζήσουν με εμάς, επαναστάτησαν. Έχουν επεκτατικές βλέψεις. Χωρίς διακοπή επιτέθηκαν και κατέκτησαν τα εδάφη μας: το 1881, το 1897, το 1912, το 1919. Δοκίμασαν τα ίδια στην Κύπρο το 1974. Μας δυσφημίζουν ως «βάρβαρους», μας μισούν, πάντα κακομεταχειρίζονται τους τουρκικούς πληθυσμούς, και ειδικά αυτούς στη Δυτική Θράκη. Στην πραγματικότητα είναι οι Έλληνες αυτοί που δεν είναι πολιτισμένοι και είναι ακραίοι εθνικιστές. Και εμείς είμαστε ευρωπαίοι, αλλά το σύνολο της «Δύσης» είναι εναντίον μας επειδή είναι προκατειλημμένοι: έχουν μια αρνητική εικόνα για τους (μουσουλμάνους) Τούρκους και πάντα υποστηρίζουν την Ελλάδα επειδή όλοι τους αποτελούν μια χριστιανική οικογένεια. Δεν μας υποστηρίζουν π.χ., στη διένεξη που έχουμε στα θέματα του Αιγαίου και της Κύπρου.

Αυτά τα επιχειρήματα κατά περίπτωση παρουσιάζονται με διαφορετικό «στυλ»: εθνικιστικά και επιθετικά, ακαδημαϊκά και «επιστημονικά», εξεζητημένα και συγκαλυμμένα, με υπονοούμενα και με έμμεσο τρόπο. Το γεγονός όμως παραμένει το ίδιο: η Άλλη πλευρά πάντα παίρνει το μήνυμα. Και οι δύο πλευρές αντιδρούν εξοργισμένες κατά αυτών των επιχειρημάτων της Άλλης πλευράς.

Πάντως οι δύο μύθοι δεν είναι συμμετρικοί. Χρονικά και γενικά ο ελληνικός μύθος προηγείται, ο τουρκικός αποτελεί μια αντεπίθεση. Με άλλα λόγια η τουρκική πλευρά είναι καλύτερα πληροφορημένη σχετικά με την ελληνική επιχειρηματολογία. Οι Έλληνες δίνουν μεγαλύτερη σημασία στο «γεγονότα» της ιστορίας. Οι Έλληνες βασικά κάνουν χρήση της «ιστορίας», οι Τούρκοι της «κοινωνικής ψυχολογίας». Δηλαδή η ελληνική πλευρά αναφέρεται στα ιστορικά γεγονότα τονίζοντας την 'προέλαση' των Τούρκων και την επεκτατική τους πολιτική ενώ η τουρκική πολιτική τονίζει το 'τραύμα' που οι έλληνες υπέστησαν και τη σχετική παθολογική φανατική τους αντίδραση απέναντι των Τούρκων.

Οι δύο πλευρές απευθύνουν το λόγο προς τη «Δύση», από όπου αναμένουν κάποια υποστήριξη ή έστω ουδετερότητα. Ο ελληνικός μύθος πάντως είναι πιο εσωστρεφής από τον τουρκικό. Για τους Έλληνες ο μύθος και οι σχετικοί Τούρκοι είναι απαραίτητα για να δοθεί μια ερμηνεία στο παρελθόν και στη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας. Η ύπαρξη των νεοελλήνων σχετίζεται με την ιστορική ύπαρξη των Τούρκων και ειδικά της

Τουρκοκρατίας (Μήλλας 2006). Η ηρωική πτυχή του βασικού μύθου βασίζεται στην ύπαρξη του Άλλου. Η τουρκική εθνική ύπαρξη όμως, ή πιο συγκεκριμένα η νομιμοποίηση του τουρκικού κράτους, βασίζεται στη μη-ύπαρξη των Ελλήνων, πάνω στη «λήθη» της ελληνικής κληρονομιάς. Οι Τούρκοι ξεχνούν την ύπαρξη των ελλήνων στα πάτρια εδάφη τους. Οι Έλληνες καλλιεργούν ένα νοερό παρελθόν, οι Τούρκοι αποσιωπούν γεγονότα και φτιάχνουν ένα. .

Οι Τούρκοι έχουν μια έννοια κοινωνικής και εθνικής συνοχής γύρω από το κράτος. Το κράτος («ντεβλέτ» στα τουρκικά) είναι σεβαστό, προκαλεί φόβο και εμπιστοσύνη. Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις ελέγχονται και κατευθύνονται βασικά από το «κράτος». Στην Ελλάδα η έννοια του «έθνους» είναι ισχυρότερη και η άποψη του λαού είναι σημαντική στη διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής. Στην Τουρκία είναι το κράτος και στην Ελλάδα είναι οι λαϊκές μάζες αυτά που δίνουν το στίγμα των διμερών σχέσεων. Αλλά η διαφορά φαίνεται και σε άλλους τομείς: η κατάληψη δημοσίων κοινόχρηστων χώρων από απλούς πολίτες στην τουρκική κοινωνία εκλαμβάνεται σαν μια παρανομία, στην Ελλάδα σαν ένα δημοκρατικό δικαίωμα.

Η κάθε χώρα έχει μια διαφορετική αίσθηση (εθνικού) ιστορικού χρόνου που είναι σε αρμονία με τον ιστορικό της μύθο. Π.χ., όταν η τουρκική πλευρά προτείνει ότι οι βραχονησίδες του Αιγαίου που δεν έχουν ένα προκαθορισμένο καθεστώς κυριότητας θα πρέπει να επιστραφούν στους παλαιούς τους κατόχους, δηλαδή στην Τουρκία επειδή είναι η κληρονόμος (η συνέχεια) της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, σαφώς θέτει ένα χρονικό πλαίσιο περίπου εξακοσίων χρόνων. Δεν υπάρχει χρόνος πριν από αυτό το όριο. Οι Έλληνες θα μπορούσαν να διεκδικήσουν τις ίδιες βραχονησίδες αναφερόμενοι σε προγενέστερες εποχές του Βυζαντίου και της Αρχαίας Ελλάδας. Οι Έλληνες φαίνονται ως αυτόχθονες (και όχι εισβολείς) στον Πόντο ή και στον σημερινό ελλαδικό χώρο αν περιορίσουμε το χρονικό πλαίσιο σε λίγες εκατονταετίες π.Χ. Δεν υπάρχει χρόνος, ή τουλάχιστον χρόνος κάποιας σημασίας πριν. Και ο χρόνος στο πλαίσιο των μύθων καταλήγει να ορίζεται εθνικά.

Οι σημερινές καταγγελίες όπως και οι ανησυχίες για κάποιο πιθανό αρνητικό μέλλον, περιέργως, ομοιάζουν με τα γεγονότα του παρελθόντος, όπως αυτά εκλαμβάνονται διαφορετικά από την κάθε πλευρά. Το μέλλον είναι μια επέκταση ή μια επανάληψη του παρελθόντος. Είναι σαν τα έθνη να εκλαμβάνουν το μέλλον με τους όρους κάποιου εθνικού παρελθόντος. Έχει ενδιαφέρον ότι το απειλητικό μέλλον μας θυμίζει το νοερό παρελθόν όπως αυτό παρουσιάζεται στην εθνική ιστοριογραφία. Οι δύο προαναφερόμενοι μύθοι μπορούν να συμπιεστούν στον ελάχιστο τους πυρήνα. Στην ουσία όλα τα βασικά παράπονα των δύο πλευρών κατά του Άλλου μπορούν να αναγνωριστούν μέσα σε αυτόν το μικρόκοσμο.

Ο ελληνικός μύθος όταν προβάλλει τη μελλοντική διάσταση της ελληνικής ύπαρξης και τον ρόλο του Άλλου εκφράζεται με έναν ορισμένο τρόπο: Εμείς οι Έλληνες υποφέραμε πολλά από τους Τούρκους. Σήμερα αντιμετωπίζουμε προβλήματα που μας θυμίζουν ένα παρελθόν δυστυχίας. Μόνοι μας αντιμετωπίζουμε έναν ισχυρό εχθρό. Η ανεξαρτησία μας και η κυριαρχία μας διακυβεύεται.

Ο τουρκικός μύθος δε διαφέρει αισθητά: Οι Έλληνες, έχοντας την υποστήριξη της χριστιανικής Δύσης επέκτειναν τα σύνορα τους κατά των εδαφών μας. Ποτέ δεν αισθάνονται ικανοποιημένοι με αυτά που έχουν. Ακόμα διεκδικούν να κληρονομήσουν τα πάτρια εδάφη μας. Θα πρέπει να δοθεί ένα τέρμα σε αυτήν την τάση αυτού του εχθρού.

Η πολιτική, η στρατιωτική, η ιστοριογραφική και η πολιτιστική διαμάχη πηγάζουν μέσα από αυτές τις εικόνες και αυτούς τους μύθους, και πάλι μέσα σ' αυτούς τους μύθους βρίσκουν τα ερείσματά τους. Όλα τα επιχειρήματα σχετικά με το παρελθόν, οι σχέσεις με τους παλαιότερους λαούς, οι σημερινές επίσημες θέσεις, κ.α., στηρίζουν αυτούς τους μύθους. Όλη η διαμάχη φαίνεται να στοχεύει στην εξασφάλιση κάποιων εθνικών στόχων: εθνική ακεραιότητα, κυριαρχία, ανεξαρτησία, υπεροχή, ελευθερία. Όλα αυτά μάλλον εκλαμβάνονται από τα ενδιαφερόμενα έθνη σαν βασικές ανάγκες για μια πιο ευτυχισμένη και πιο ασφαλή ζωή.

Οι κατηγορίες κατά του Άλλου μπορούν να κατανοηθούν σαν επιχειρήματα τα οποία υποστηρίζουν ότι ο Άλλος δεν δικαιούται αυτά που διεκδικεί. Ο θυμός μπορεί να γίνει κατανοητός σαν μια έκφραση φόβου και αγωνίας απέναντι σε πιθανές αρνητικές εξελίξεις. Όλα τα σύμβολα και τα ονόματα σχετίζονται με αυτούς τους στόχους και τις φοβίες. Και έτσι όλες οι συμπεριφορές των δύο πλευρών, όσο και αυτό να μας φαίνεται περίεργο, αποκτούν μια έννοια που πηγάζει από εθνικές ανησυχίες, από φόβους και από ένα αίσθημα ντροπής για μια πιθανή μελλοντική καταστροφή.

Είναι δυνατή μια εποικοδομητική επικοινωνία;

Εάν αυτά είναι σωστά ή περίπου σωστά τότε ποια είναι η απάντηση στο ερώτημα «είναι δυνατή η επικοινωνία με την Άλλη πλευρά, μπορεί να την γνωρίσουμε υπερπηδώντας τις προκαταλήψεις μας;» Εάν είμαστε εγκλωβισμένοι στους εθνικούς μας μύθους, πώς θα κρίνουμε αντικειμενικά;

Μια απλοϊκή θέση θα ήταν να πούμε τα τετριμμένα: Για να γίνει κατανοητός ο Άλλος, με άλλα λόγια για να γνωρίσουμε πραγματικά τα μέλη και τον 'κόσμο' μιας άλλης κοινωνίας και ενός διαφορετικού πολιτισμού, θα πρέπει να τους προσεγγίσουμε χωρίς προκαταλήψεις. Αλλά πώς εξασφαλίζεται η αντικειμενικότητα; Πώς θα κρίνουμε αν έχουμε ή όχι προκαταλήψεις όταν όλη η κοινωνία που μας περιβάλλει επιβεβαιώνει τα πιστεύω μας;

Μια άλλη θέση που συχνά προβάλλεται είναι 'να γνωρίζουμε πρώτα την άλλη πλευρά και μετά να την κρίνουμε'. Αλλά αυτό είναι ταυτολογία: πως θα την 'γνωρίσουμε' – με επισκέψεις ως τουρίστες - εφόσον σε κάθε φάση θα την κρίνουμε με τις όποιες προκαταλήψεις ήδη έχουμε;

Μια πιο πρακτική αλλά σαφώς δύσκολη προσέγγιση είναι να κατανοήσουμε τους μηχανισμούς που δημιουργούν τις εθνικές προκαταλήψεις μέσα στα έθνη-κράτη. σχετική Η Με άλλα λόγια η κριτική του εθνικού λόγου και του εθνικισμού γενικότερα είναι η αρχή. Υπάρχει μια σχετική εκτενής βιβλιογραφία που μπορεί να είναι χρήσιμη. Βέβαια αυτή η αρχή προϋποθέτει μια θέληση και δυνατότητα να μπορεί κανείς να αποστασιοποιηθεί από την πίστη και την ασφάλεια που παρέχουν ο εθνικός και εθνικιστικός λόγος. Στην πορεία μαθαίνουμε να διακρίνουμε με αρκετή σαφήνεια τον εθνικιστικό λόγο και να λαμβάνουμε τα μέτρα μας, δηλαδή να μην τον αποδεχόμαστε ως κοινή λογική.

Δεν είναι ευχάριστο – στην αρχή τουλάχιστον – να μαθαίνει κανείς ότι δεν είχαμε πάντα δίκιο, ότι τα 'δικά μας' δεν ήταν πάντα όλα υπέροχα, ότι η ιστορία με την Κοκκινোসκουφίτσα και το λύκο δεν ήταν ακριβώς έτσι και ότι τελικά ήταν λύκαινα και έπρεπε να θρέψει τα μωρά της. Η απεμπλοκή από μια ταυτότητα είναι δύσκολη υπόθεση και η πράξη μας διδάξε ότι δεν είναι και επιθυμητή από όλους. Πολλοί επιλέγουν να διατηρήσουν τους μύθους τους μαζί με την αυταρέσκειά τους. Είναι δύσκολο να αποδείξουμε ότι κάνουν λάθος.

Σε κάποια δεύτερη φάση ο ασκούμενος στον αντι-εθνικισμό θα πρέπει να έρθει σε άμεση επαφή με τον 'Άλλο και να τον γνωρίσει από κοντά. Αν γίνει σωστά η γνωριμία ο ασκούμενος θα μάθει πιο πολλά για τον εαυτό του παρά για τον Άλλο. Για τον Άλλο θα μάθει ότι δεν είναι όπως τον φανταζότανε. Ότι τελικά κάθε Άλλος διαφέρει σε τέτοιο βαθμό που μπορεί να μην υπάρχει αυτός που αρχικά ξεκίνησε να βρει. Ότι ο Άλλος που αναζητά ήταν ένα στερεότυπο που έφτιαξε και διέδωσε ο εθνικός λόγος του τόπου του. Ο Άλλος ήταν μια φαντασίωση. Κάτι σαν το σατανά, που πολλοί πίστεψαν και κανείς δεν είδε. Θα μάθει ότι ο Άλλος είναι τόσο αρνητικός όσο μπορεί να είναι κάθε άνθρωπος και τόσο καλός όσο και ο ίδιος.

Για τον εαυτό του θα μάθει αν αυτά που ξέρει δεν έχουν πέραση έξω από την γειτονιά του. Ο J. Habermas λέει ότι ο μόνος τρόπος για να έχουμε κάποια βεβαιότητα ότι αυτά που ξέρουμε για τον Άλλο έχουν πέραση είναι να επικοινωνήσουμε με τον Άλλο, να συζητήσουμε με τον Άλλο και να δούμε την αντίδρασή του. Αν δεν τον πείθουμε (ή δεν πείσουμε τουλάχιστον ορισμένους πολίτες της άλλης πλευράς) δεν θα πρέπει να υπάρχει βεβαιότητα. Μάλλον κάνουμε λάθος για αυτά που πιστεύουμε. Και έτσι θα μάθουμε κάτι πολύ σημαντικό: τον εαυτό μας και τις ελλείψεις μας.

Μετά από αυτές τις σχετικά χαώδεις φάσεις αναζήτησης, έχοντας κάνει ένα επώδυνο ταξίδι φτάνεις κάπου. Και σε αυτήν την περίπτωση έχει σημασία να φθάσεις. Νιώθεις ότι έχεις απαλλαχτεί από φοβίες, αντιφάσεις, φανταστικούς εχθρούς και εθνικές απειλές. Πιο σημαντικά, ξέρεις ότι έκανες ένα ταξίδι που άλλοι δεν τόλμησαν να δοκιμάσουν. Θα έχεις χάσει πολλούς παλιούς ομοϊδεάτες σου και αυτό σημαίνει μια σχετική μοναξιά. Αλλά ταυτόχρονα θα βρεις πολλούς νέους ανθρώπους σε όλο τον Κόσμο με τους οποίους θα έχετε μια κοινή νέα ταυτότητα. Με άλλα λόγια θα έχει συντελεστεί μια αλλαγή παραδείγματος (paradigm).

Ηρακλής Μήλλας

15.10.2006

Βιβλιογραφία

Κουλλαπής, Γ. Λ. (1993). Η Παρουσίαση της Οθωμανικής Ιστορίας στα Σχολικά Εγχειρίδια της Ελλάδας και της Τουρκίας, Ομοιότητες και διαφορές δύο αντιθέτων εθνικισμών, (ανέκδοτη μετάφραση μεταπτυχιακής εργασίας, το πρωτότυπο στα γερμανικά), Ludwig-Maximilians-Universität του Μονάχου.

Μήλλας, Η. (2001) Εικόνες Ελλήνων και Τούρκων, Σχολικά Βιβλία, Ιστοριογραφία, Λογοτεχνία και Εθνικά Στερεότυπα, Αθήνα, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.

- (2002) Τι Πρέπει Τι Δεν Πρέπει, Οδηγός συμπεριφοράς για καλύτερες ελληνοτουρκικές σχέσεις, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση.

- (2002β) “Non-Muslim Minorities in the Historiography of Republican Turkey: the Greek Case”, στο F. Adanir – S. Faroqhi (επιμ.), The Ottomans and the Balkans, A Discussion of Historiography, Leiden-Boston-Köln, Brill: 155-191.

- (2006) “Tourkokratia: ‘History and the Image of Turks in Greek Literature”, SouthEuropean Society and Politics, 11(1), 47-60.

Riemenschneider, R. (Επιμ) (1994) Bilder einer Revolution, Studien zur Internationalen Schulbuchforschung, Schriftenreihe des Georg-Eckert-Instituts, Frankfurt/Paris.

**

[1] Με αυτό το επιχείρημα η «ελληνικότητα» των βυζαντινών αναγνωρίζεται. Αλλά οι αντιφάσεις μέσα στους εθνικούς μύθους αποτελούν μέρος της εθνικής ιστοριογραφίας.